

BENCÉDY JÓZSEF

Megtanulható, megtanítható-e a helyesírás?

(Helyesírásunk logikája)

Gyakran találkozunk azzal a véleménnyel, hogy romlik a magyar nyelv, s indokolásul, részletezésként felhozzák a töménytelen helyesírási hibát, a hardarást, a nyelvi durvaságot, a trágárságot és még sok mindent. E cikkben — a kötet jellegéből következően — nem foglalkozhatom sem az általános minősítéssel (a romlással; csak jelzem ezúttal is, hogy nem értek vele egyet), sem a helyesíráson kívüli részletekkel. Csupán az általános gondra kívántam utalni a felsorolással.

A helyesírás színvonalával valóban baj van. Nem érdemes itt részletezni a baj területeit, ezek nagyjából ismertek. Inkább arra utalok, hogy a helyesírásnak (mint általában is a nyelvi formának) az emberek többségénél nincs meg a becsülete. „A tartalom a fontos; nem érdemes ilyen (nyelvhelyeségi, helyesírási) apróságokon fönnakadni; az a lényeg, hogy megértsük egymást (mármint a közléseket, közleményeket)” — ilyenféle megjegyzésekkel találkozunk minduntalan. E véleményeknek látszólag ellentmondanak azok a vizsgálati eredmények, melyeket TERESTYÉNI TAMÁS az Élőnyelvi tanulmányok 3. kötetében, 1990-ben publikált. Ezek szerint egy 850 fős felmérésben — az érvényesüléshez fontosnak ítélt tényezők sorában — a helyesírási készség (egy tizedes beosztású négyfokozatú skálán) az ötödik helyen volt (3,31-dal), megelőzve hét egyéb tényezőt, köztük a 8. helyen álló helyes és választékos beszédkésztséget (3,23-dal). Azért mondom, hogy látszólagos ez az ellentmondás, mert a helyesírás 12 tényező közt a középtájon van, s a fontosság felismerése még nem jelenti a gyakorlati megvalósítást.

A helyesírás alkalmazását, megtanulását illetően széles körben **él két téves, illetve lefegyverző nézet**: a helyesírás készség dolga, illetve elsajátíthatatlan, mert az Akadémia szüntelenül változtatja. Hogy mennyire **nem készség dolga**, hanem lényegében logikus és koherens szabályok megértésétől és megtanulásától függ, azt szeretném a továbbiakban kifejteni. Hogy a **szüntelen változtatás** miben áll, arra most térek ki.

A magyar helyesírás szabályai című, az MTA Helyesírási Bizottsága által kidolgozott szabályzatnak 1984 változatlanul óta a 11. kiadása van érvényben. A 10. kiadás (1954) óta éppen 30 év telt el. Azóta csak példanya-gában dolgozták át a lenyomatokat. A szabályok tehát 1984 óta változatla-

nok. Hogy a tíz átdolgozás sok-e, sűrű változást jelent-e, megítélés dolga; de van egy nagy-nagy előnye: a magyar helyesírás jól követi a nyelv mozgását, változását. S mivel helyesírásunk **lényegében a szóelemek hangzásán** alapszik, a köznyelvi kiejtés változásainak követésével ugyancsak segítségére van az alkalmazóknak. Gondoljunk csak az e magatartástól távol eső német vagy francia, sőt a még távolabbra eső angol helyesírásra.

Milyen terjedelműek, milyen széles használati kört érintenek a változások? Az 1920-as, 30-as években megesett ugyan, hogy a szabályzat egy-egy új lenyomatában egy-egy szó írásformáját majdhogynem ötletszerűleg megváltoztatták, de nagyobb változtatásokra elég ritkán került sor. Vegyük szemügyre a legutóbbi két szabályzatot, mi lényeges dolog változott bennük:

1954	1984
— út, utca, tér (<i>Rezeda-utca</i> → <i>Rezeda utca</i>)	— hidak (<i>Erzsébet-híd</i> → <i>Erzsébet híd</i>)
— a <i>dz</i> , <i>dzs</i> kettőzése (<i>lopóddzon</i> → <i>lopóddzon</i>)	— a <i>dz</i> , <i>dzs</i> elválasztása (<i>lopód-zik</i> → <i>lopó-dzik</i>)
— összetett idegen szavak elválasztása (<i>kon-gresszus</i> → <i>kong-resszus</i>)	— összetett idegen szavak elválasztása szaknyelvekben (<i>kartog-ráfia</i> → <i>karto-gráfia</i>)
— egy-egy szó (<i>bűnhődik</i> → <i>bűnhődik</i> , <i>szőlő</i> ~ <i>szöllő</i> → <i>szőlő</i>)	— egy-egy szó (<i>zsüri</i> → <i>zsűri</i> , <i>flanell</i> → <i>flanel</i> , <i>nylon</i> → <i>nejlon</i>)

Tehát újra mondom, hogy csak a legfontosabb változásokat emeltem ki, s lám — egy egészen rövid megfontolás alapján is belátható — mennyire nem gyakoriak! Az utcanévek, hidak nevei még egyszer-egyszer előfordulnak (az utóbbiak is inkább Budapesten), de a többi vajon hányszor, mondjuk egy hét vagy egy hónap alatt egy átlagember írásaiban? Így hát aligha lehet mondani, hogy állandó és megjegyezhetetlen a változás. Inkább a restséget, a figyelmetlenséget tapasztalom minduntalan a tanárjelöltek s az újságíró-gyakornokok munkáiban; nagyon gyakran pl. a *dz* hibás kettőzésében (*ddz* helyett *dzz*); mert 18-20-28 éves fiatalok *hivatalosan* nem találkozhattak a *dzz* formával. Alig merem leírni, hogy e hiba oka nyilvánvalóan tanítóink, tanáraink mulasztása.

Pedig más oldalról azt tapasztalom, kollégáink szeretnek a helyesírással foglalkozni, de azt kell mondanom, nem jól, nem helyesen. Nem mutatnak rá

a szabályok logikájára, a helyesírás értelemtükröző jellegére, s nagyon szeretnek a *kivételeken* nyargalni. Holott mondjuk a *Holt-Tisza-berek*, az *Alsó Dunára dűlői* forma vagy a *csimpolya*, *csepű* szó írását a tanárnak kell tudnia, a diáknak nem, illetve mindkettőjüknek elegendő, ha annyit tudnak, hogy nem tudják, s ha százévenként egyszer leírják őket, meg kell nézniük a szótárban. Ami azonban a helyesírás logikáját illeti, a szabályok rendszerét, azzal bizony alaposan kellene foglalkozni. Az 1994/95. évi középiskolai tanulmányi verseny egyik témája volt a magyar helyesírás logikája. Kaptunk e tárgykörben — kellemes meglepetésként — mintegy negyven pályaművet. Sok tanuló jegyezte meg — ki bánatosan, ki keseregve —, hogy ilyesmiről, a helyesírás logikájáról, a szabályok belső összefüggéséről korábban nem hallott. Felfedezésszámba ment csaknem mindegyiküknek DEME LÁSZLÓ kitűnő tanulmánya, a Helyesírási rendszerünk logikája (MNyTK. 1965. 110).

Írásomban kerülni szeretném, hogy megismételjem DEME LÁSZLÓ fejtegetését. Tapasztalataim alapján szólok a helyesírás logikájáról, a vele elentétes nézetekről, gyakorlatról, s csak nagyon szükséges esetekben utalok DEME megállapításaira.

A torz iskolai helyesírási gyakorlat egyik jelenségének tartom a **helyesírási norma** dologát. Nagyon népszerű tevékenység számos nevelőnk számára hibatípusok megállapítása és súlyozása. Ezekben van aztán mindenféle vitatható álláspont: súlyos hiba az *ly—j*-tévesztés, a tulajdonnevek nagybetűs kezdésének eltévesztése stb., nem súlyos a „vesszőhiba”. Holott ezeket pl. magam éppen ellenkezőleg ítélem meg: a *fojó* szót, *budapestet*, a *holt Tisza-berek* alakokat így, ebben a hibás formában is fölismerjük, tehát megértjük; **a vessző hiánya vagy a feleslegesen kitett vessző** ellenben megzavar. Ha hiányzik, továbbmegyek, s csak késve, bosszankodva jövök rá, hogy már más viszonyban járok; ha felesleges, megállok, szünetet tartok, s néhány mozzanattal később veszem észre, hogy becsaptak. Egy-két példa a sajtóból: „A magánkézbe adást az is befolyásolta, hogy miközben megteremtődtek a törvényi feltételek [vesszőhiány] és kiépült az intézményi háttér [vesszőhiány] a még eladható állami vagyონrészek iránti fizetőképes kereslet egyre zsugorodott.” — „A Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt. állami tulajdonba [!] lévő 23 millió 281 ezer forintos üzletrészét az MRP-szervezetből [vesszőhiány] a társaság dolgozóiból és belföldi befektetőkből álló konzorcium vette meg.” Az első idézet mondata három tagmondatból áll, tehát a két megjelölt helyen vesszőt kellett volna tenni. A második mondatban halmozott határozók vannak, ezt ugyancsak vesszővel kellett volna jelezni. Az első mondat mutatja az és kötőszóval kapcsolatos, makacsul élő bizonytalanságot. Szinte képtelenség elérni, hogy társadalmi méretekben megjegyezzék, mikor kerüljön vessző az

és, s, meg, vagy kötőszó elé (akkor ti., ha tagmondatok között állnak), s mi-
kor ne (ha halmozott mondatrészek közé kerülnek; „felsorolásban” — ahogy
mondani szeretik). Lássuk ismét a sajtót: „Időpontot, vagy költségbecslést
a miniszter nem adott.” — „Lovasfelvonulás, huszárbemutató, számos kiál-
lítás, és vetélkedő tarkítja a programot.” Mindkét esetben törlendő a *vagy*,
illetőleg az *és* előtti vessző.

Hibás és szintén makacsul él az a „szabály”, hogy a kötőszó elé vesszőt
teszünk. Számúzi a logikát, verbalizmust ültet a helyébe. A vessző a tagmon-
datok között van, mert a kötőszó el is maradhat (pl. a kapcsolatos melléren-
delő mondatok közt, az alanyi, tárgyi mellékmondatok előtt), s nem ritkán
két (három) kötőszó is kerülhet egymás mellé, de nem közjük, hanem a
tagmondatok közé tesszük a vesszőt. Pl.: „*Elmehetsz a barátodhoz, de mert
még hátra van a házi feladatod, csak egy órával később.*”

Mondataink tagolására, könnyebb megértetésére **egyéb írásjelek** is
szolgálnak: a pontosvessző, a kettőspont, a gondolatjel, a zárójel. Ezekkel rit-
kán találkozunk tanítványaink írásműveiben. A pontosvessző nagyobb gon-
dolati egységeket vagy csoportokat különíthet el, melyek egy bizonyos mér-
tékben mégis összetartoznak (l. éppen itt, ebben a mondatban); a kettős-
pont idézetet, felsorolást, részletezést is bevezethet; a gondolatjel, a zárójel
a mellékes(ebb) részleteket segít elkülöníteni. Pl.: „A hét vezető ipari ország
külügy- és pénzügyminiszterei áprilisban 43 milliárd dollár értékű hitelcso-
magot állítottak össze Oroszország számára [tehettek volna kettőspontot is];
ebből 14 milliárd dolláros kölcsönrel — a Világbank és a Hetek exporthitel
intézményeinek pénzeszközeiből — energetikai fejlesztési programokat finan-
szíroznának.”

Logikailag igazán szép feladat elé akkor kerülünk, ha azt kell eldön-
tenünk, hogy az előttünk fekvő vagy az általunk alkotott szövegrész egy-
szerű mondat-e vagy összetett, mint a következő esetben: *Peti nagyon ko-
molyan fogta fel és kitűnő eredménnyel oldotta meg a feladatát*; és: *Peti
nagyon komolyan fogta föl a feladatot, és kitűnő eredménnyel oldotta meg*.
Ezek igazában átmeneti formák, s csak bizonyos jegyek, meggondolások alap-
ján lehet az első mondatot egyszerűnek, a másodikat összetettnek minősíte-
ni. (l. RÁCZ ENDRE—SZEMERE GYULA: Mondattani elemzések. Egyetemi
jegyzet, Tk., 1970. 25. — Ez a gyakorlati kézikönyv sok hasonló és természe-
tesen sok másfajta mondat elemzését is tartalmazza.) Általánosságban azt
mondhatjuk, ha két állítmány van egy mondatban, s egyiknek vagy mind-
kettőnek van bővítménye, akkor a szerkezet összetett mondat; pl.: *Peti sokat
tanult, és kitűnően vizsgázott.* (Uo. 24.)

Logikus gondolkodással/gondolatmenettel tárul föl **helyesírásunk két**

fő elvének, a kiejtés szerintinek és a szóelemzésnek az összefüggése, két szempontból is. Az első: a szóelemek feltüntetése a toldalékos alakokban — a kiejtés elvének a kiterjesztésével — a tövek és toldalékok eredeti alakjának megőrzését jelenti. Hálásnak kell lennünk VÖRÖSMARTY MIHÁLYnak és TOLDY FERENCnek, az első szabályzat szerkesztőinek, hogy az ipszilonista-jottista harcban RÉVAI MIKLÓSék, a jottisták mellé álltak, mert az ipszilonista írásmóddal olyan szóalakok álltak volna elő, mint: *tudgya*, *mozdíttya*. Az elfogadott elvvel mindenütt világosan megmarad a tő: *tud*-ja, *mozdít*-ja. „A szóelemzés szerinti írás — olvassuk DEME LÁSZLÓ említett tanulmányában — nem valamiféle ellentéte a kiejtés szerintinek, csak folytatása, tudniillik *fenntartása* a több szóelemből álló szóalakokban.” (8.)

A második logikus megoldás e területen arra válasz, **miért jelöljük a teljes hasonulás legtöbb esetében** a szóelemek találkozásakor bekövetkező változásokat. DEME okfejtése, levezetése segít a fölismerésben: „a helyesírás itt is megtartja fonematikus természetét, s feltünteti a szóelemek külön-külön kiejtéséhez viszonyítva jelentkező különbségeket, ha azok fonémaváltozást tükröznek...” (7.) Mi ez a fonémaváltozás? — Mássalhangzós tő + *-val*, *-vel* és *-vá*, *-vé* határozórag, illetve *s*, *sz*, *z*, *dz* végű igék (sziszegők) + *-j* (= a felszólító mód és a tárgyas ragozás *j*-je!) kapcsolatakor beálló változás. Ez a fonémaváltás csak az adott szóelemekhez kapcsolódik, mert pl. a *bízva*, *húzván* alakban nincs teljes hasonulás, bár a toldalékok itt is *v*-vel kezdődnek. A jelöletlen hasonulások és az összeolvadás esetében a módosulás mindenfajta szóelem találkozásakor, sőt összetett szavakban és érintkező szavak határán is bekövetkezik. DEME arra is föl hívja a figyelmet, hogy a szótagolás is tükrözi a két csoport közti különbséget: *ház-tól*, *ad*-ja (a szóelemek változatlanok), de *vér-ré*, *bot-tal* (a szóelemek változataikkal szerepelnek). Az első csoportban tehát csupán kiejtési (fonetikus) változással van dolgunk, a másodikban azonban fonémaváltozással.

Különösen igényli a logikus gondolkodást és a nyelvtan ismeretét a **szókapcsolatok írásának** helyes megoldása, ezek külön- vagy egybeírása. A gyakori és fölösleges egybeírás megállítására már a 10. kiadású szabályzat készítésekor (1954-ben) felhívta a figyelmet a Helyesírási Bizottság, azzal, hogy a **szókapcsolatok írásának természetes alapállása a különírás:** *apró szemű, hosszan tartó, térden állva, eleget tesz, keveset érő*. Itt is élnek babonák. Az egyik szerint, ami egy fogalom, azt egybe kell írni. Mellőzve itt a *fogalom* értelmezését, csak a tézis helytelenségére kívánok rámutatni. Egységes dolgot jelentenek a következő szókapcsolatok, szerkezetek, mégis különírjuk tagjaikat: *derékszögű háromszög, egyenlő szárú derékszögű háromszög, mocsári gólyahír, réti boglárka, körmére ég a dolog*.

Félreértésen alapszik az a tanács is, hogy ha nem tudod, egybe kell-e írni az adott szavakat vagy külön, írd őket kötőjellel. Ezzel szemben azt kell hangsúlyoznunk, hogy **a kötőjellel írt egységek összetett szók**, tehát egybeírandók volnának, ha valamilyen ok, szempont nem szólna a teljes egybeírás ellen. (A kötőjeles írás az egybeírás technikai válfaja.) Így ha az előtag tulajdonnév, kötőjellel kapcsoljuk az utótagot: *Ady-szobor*, *Petőfi-vers*. — Kötőjeles formával segítjük az olvasót egy-egy hosszú szóalak elolvasásában, értelmezésében, ha az összetett szó három vagy több szóból áll, s hat szótagnál hosszabb: *könyvritkaság-gyűjtemény*, *tornász-csapatbajnokság*. Kipróbálhatjuk: öt, hat szótag hosszúságú szavakat még elég nagy biztonsággal elolvassunk; hosszabbak esetén már meg-megállunk, elbizonytalanodunk, főként, ha több szóból állnak. Ilyenkor jóleső segítség a kötőjel, ahogy az idézett példák is mutatják, az értelmezésben, tagolásban is. — Kötőjelekkel találkozunk olyan mellérendelő összetételek írásában, melyek még nem forrtak össze eléggé: *egy-egy*, *süt-főz*, *eget-földet*, *körös-körül*. Szoktuk mondani, ha toldalékokkal látjuk el őket, mindkét tagjuk felveszi a toldalékokat: *egyet-egyet*, *sütött-főzött*. — Hasonló okból alkalmazunk kötőjelet a földrajzi nevek több típusában: hegyek, tavak, tengerek, szigetek írásában: *Északi-középhegység*, *Velencei-tó*, *Csepel-sziget*. Ezek se forrtak össze teljesen, s az utótag a szerkesztmény jellegét emeli ki, hogy ti. a név földrajzi név, mégpedig hegy, tó, sziget. Az említett tavat nem mondhatom, írhatom csak *Velencei*-nek, mert ez a szó sok mindenre le van foglalva; a *Csepel* is város/kerületnév is; az *északi* melléknévről nem is beszélve. Ha azonban egy földrajzi név egyelemű, s kitesszük mellette a jellegére/mibenlétére utaló szót, ezt különírjuk: a *Kárpátok hegylánca*, a *Balaton tó*, *Szardínia sziget*. — Kötőjeles írással találtunk megoldást a mozgószabállyal írandó alakulatokra; pl. *a használt motorok osztálya* = *használmotor-osztály*, *a tüdőbeteg gyerekek szanatóriuma* = *tüdőbeteggyerek-szanatórium*. De ez a második példa már arra figyelmeztet, hogy ne alkossunk ilyen szókégyókat, maradjunk inkább a viszonyba állításnál, a szerkezetes megoldásnál. — Azt gondolom, ezek a most felsorolt kötőjeles megoldások „abszolút logikusak”, ahogy a társalgási stílusban szoktuk mondani; kár volna, ha gyakoroltatás közben nem hívnánk föl tanítványaink figyelmét e logikára.

El kell ismerni, hogy a **külön- és az egybeírás** helyesírási rendszerünknek legnehezebb területe. Könnyű volna a dolga mindenkinek, ha azt mondhatnánk: egybeírjuk az összetett szókat. Egyébként ez volt e területen az egyik alapállás 1984-ig, csak hogy nem lehet egyértelműen megmondani, mi az összetett szó. Ha így áll a helyzet, akkor nem adhatunk ilyen helyesírási tanácsot/szabályt sem; a 11. kiadásból el is maradt ez a mondat. Fordítva

mondhatjuk: az egybe- és a kötőjellel írt formációk összetett szók. Mégis tudunk mondani egy-két tanácsot.

Alárendelt összetett kapcsolatokban, ha **nem jelöljük az egyébként jelölhető mondattani (szintagmatikus) viszonyt, a kapcsolatok tagjait egybeírjuk**, s ezzel fejezzük ki az elő- és az utótag szoros összetartozását. Jelölni lehet a tárgyas, a határozós és a birtokos jelzős viszonyt: *fát vág, érzelemben gazdag, háznak a teteje*; tehát ha ez jelöletlen, a kapcsolatot egybeírom: *favágó, érzelmegazdag, háztető*. Még inkább egybeírjuk a hosszabb kapcsolatot sűrítő összetételeket: *vérszegény* (vérben szegény, kevés vérű), *völgyhíd* (völgyön átívelő híd), *esőház* (eső ellen védelmet nyújtó házikó). Ezek, az ilyen típusú összetételek ma már többnyire analógiás úton jönnek létre: *holdkomp, lombikbébi*. Fontos megjegyezni, hogy ez a tétel nem megfordítható: ha jelöljük a mondattani viszonyt a tagok közt, attól még egybeírhatjuk őket, ha megváltozott az alkotórészek vagy az egész szerkesztmény jelentése: *sokatmondó* (pillantás), *tejberizs, egyszeregy, vásárfia*.

Indítéka lehet az **egybeírásnak a jelentésváltozás**: *háromszög, melegágy, barátfüle*. Az alkotótagok együttese már mást jelent, mint jelentésük összege: a *háromszög* geometriai síkidom; a *melegágy* kertészeti berendezés; a *barátfüle* 'derelye'; azaz — ahogy szeretjük szimbolizálni: $a + b = (c)$. A szófajváltás is jelentésváltozásnak számít, így szintén egybeírunk minden szófaját váltó szót, pl. *munkanélküli, ízeltlábú, délelőtt* (főnevesült formák), *elsősorban* (határozószóként). Ilyenkor az egybeírás a félreértéseket hivatott elkerülni.

A jelentésváltozás gyakori esete, oka az egybeírásnak, az összetétellel válásnak, csak azt kell mindig szem előtt tartanunk, hogy a jelentésváltozásnak társadalmi érvényűnek kell lennie, az egyes ember nem döntheti el, sőt még egy-egy csoport véleménye sem. Pl. mikor a hetvenes évek végétől egybeírtuk a *szabadidő*, a *szabadszombat* szavakat, a belkereskedelem dolgozói javasolták a *szabadhétfő* írását (akkoriban ui. csak minden második szombat volt szabad); mivel azonban egy viszonylag szűk körre korlátozódott volna e forma, a Helyesírási Bizottság a különírt forma megtartása mellett foglalt állást.

Még egy megjegyzés a jelentésváltozással összefüggésben. A tartalom (a jelentés) egységessé válása nem mindig oka, indoka az egybeírásnak. Ha egyéb — nyelvismereti, szakmai — alapon ismerjük, felismerjük a szókapcsolat együvé tartozását, nincs rá szükség, hogy egybeírással is jelezzük. Ez a helyzet a szólásokkal, szólásszerű kapcsolatokkal (*benne hagy a csávéban, kitették a szűrét*), a szakmai megnevezésekkel (*derékszögű háromszög, tavi kagyló*). Végül is: a különírás, egybeírás területén az legyen a magatar-

tásunk, hogy a biztonság kedvéért adott esetben nézzük meg a helyesírási szótárt.

Bőven van alkalmunk a logikával élésre a **tulajdonnevek** írásában. Sajnos, itt sem tudjuk egyértelműen meghatározni, mi a tulajdonnév, de azt meg tudjuk mondani, mi tulajdonnév. Van egy jó gyakorlati fogódzónk: a tulajdonnév névadással adott név, ahogy tehát a gyermekünket elnevezzük *Kati*-nak, *Péter*-nek, a kutyusunkat *Bodri*-nak, a vitorlásunkat *Szellő*-nek. Hogyan jelöljük a tulajdonneveknek ezt az egyedi jellegét? Azt, hogy valamely név tulajdonnév, az első nagy kezdőbetű jelöli. Hogy a névnek mi része még, azt vagy a további tagok nagybetűs kezdésével vagy kötőjeles kapcsolással jelöljük (*Magyar Köztársaság*, *Széchenyi-hegy*). A név határát jelölheti egy „kétségtelen utótag”, amely egyrészt része a névnek, másrészt viszont rámutat a névvel jelölt alakulat jellegére (*Március 15-e tér*, *Szilágyi Erzsébet fasor*). Ez a jelölés érvényesül nagybetűs kezdéssel az utak, utcák, terek, hidak, dűlők írásában. Ezeket a formákat úgy fogjuk föl, mint a *Balaton tó*, *Budapest főváros*, *Keleti pályaudvar* típusét, tehát az utolsó részt afféle magyarázó, értelmező tagnak, mely nem szoros része a névnek. A különírásnak indoka lehet az alakilag is megjelenő szerkesztettség: *Duna mente*, *Keveset érő* (határrész). A különírással arra is utalunk, hogy a csoport együttes jelentése megegyezik az alkotó tagok jelentésének összegével. Nem több, nem más. Az irodalmi, művészeti alkotások címében is csak az első szót kezdjük nagybetűvel, mivel a cím szerkezete általában egyértelműen mutatja, meddig terjed, akkor is, ha több szóból áll: *Ének a búzamezőkről*, *Magyarország 1514-ben*, *Ősz és tavasz között*. Külön is segíthetünk az olvasónak pl. idézőjellel vagy *c.* jelzéssel.

A tulajdonnevek egy része egyéni névadással keletkezik, egy másik része társadalmi megegyezéssel alakul (akkor is, ha a társadalmat egy meghatalmazott csoport, testület képviseli). Ha ezek a mozzanatok hiányoznak, az elnevezést nem tekinthetjük tulajdonnévnek, csak (szokásos) megnevezésnek, s nem is írhatjuk nagy kezdőbetűvel: *szabadságharc*, *második világháború*, *pénzügyi főosztály*, *földrajz tanszék*, *a minisztérium*, *a miniszter*, *a főigazgató*. (Egy-egy szervezet nevét akkor foghatjuk föl intézménynévként, ha a szervezetnek önálló hivatali apparátusa és költségvetése van.) Tudjuk, e terület az érzelmi helyesírás széles mezeje, és sok benne a szabadosság. Azt azonban nem hinném, hogy ezek megrengetik helyesírásunk építményét; de ahol csak tehetjük, szorítsuk vissza a nagybetűző járványt.

Igazában itt be is fejezhetném, de nagyon ide kívánczik még, e dolgozat végére néhány **logikátlanak mondott írásmód** megvilágítása. Nemegyszer hallom, milyen érthetetlen, megjegyezhetetlen a *tűz-tűzben-tűzet-tüzes*

típus. Ha történetileg nézzük, megvilágosodik. Az ide tartozó szavak ősmagyar, ómagyar kori (1000 körüli) alakja még szóvégi magánhangzós volt: *tűzü-vizü-uru*, s ezekhez járultak az ősi toldalékok: a *-k* többesjel, a *-t* tárgyrag, az *-s* képző, a birtokos személyjelek. Miután a szóvégi magánhangzó lekopott, a *tő* belseji magánhangzó megnyúlt, *tűz, víz, úr* lett, s az újabb toldalékok már ehhez a *tőhöz* kapcsolódtak: *tűzben, vízzel, úrnak*. Ez — igaz — egy kis nyelvtörténet, de logikus magyarázat a kétféle hosszúságra, s a tanulók — a kicsik is — szívesen hallgatják.

Logikátlanak tűnik, ezért kivételként kezelik a *higgyen* alakot, szembeállítva a *hagyjon*-nal. A *hisz* ige egyik töve a *hi-* (vö. *hittem*); ehhez járult a felszólító mód *j*-je, majd ez affrikálódott (zár-rés hanggá változott: *gy*), s hangzóközi helyzetben megnyúlt.

Hogy-hogy van *Lánchíd, Erzsébet híd, Duna-híd, Kilencllyukú híd*? — kérdezik. — A *Lánchíd* jelentéstömörítő összetétel (a múlt században a teljes neve: Széchenyi lánchíd); az *Erzsébet híd* esetében a hídnak van saját, megkülönböztető neve, és a többi közterület nevének mintájára különírandó; a *Duna-híd* jelöletlen birtokos jelzős összetétel; a *Kilencllyukú híd* alakmegjelölés.

Mi a magyarázata az efféle eltéréseknek: *föld alatti üreg, földalatti mozgalom, földalatti-hálózat; hátralép, odább lép*? A *föld alatti* névutós (névutói melléknévi) forma, a *földalatti* (mozgalom) jelentésváltozás (mert nem csak a föld alatt folyik a mozgalom), a *földalatti-hálózat* (= metróhálózat) jelöletlen birtokos összetétel, háromtagú és hét szótagos; a *hátralép*-ben a *hátra* igekötő, az *odább* pedig határozószó.

Befejezésül. Nem volt céлом a helyesírás egész rendszerének áttekintése, csupán a kitűzött tétel igazolása: van logika helyesírásunkban, s ennek felfedeztetésével javíthatjuk tanítványaink helyesírását, s még talán érdeklődésüket is erősíthetjük az anyanyelv tanulmányozása iránt.

A nyelvről tudjuk, hogy bonyolult, összetett jelenség, s a maga törvényei szerint fejlődik. A helyesírás is bonyolult, egyrészt mert a nyelv is az, másrészt, mert — jóllehet emberek szabályozzák — mégis a logika mellett különféle vonzások és taszítások érvényesülnek benne. Dobjuk sutba a nyelv történetét vagy a helyesírás minden hagyományát, hogy egy kristálytiszt szerkezetű épületet emeljünk? Erre nyelvész szakember, nyelvészek közössége soha nem vállalkozott. Amikor pl. a hetvenes évek végén fölmerült az *ly* eltörlése (teljesen logikusan, mert a *j* fonémát jelöli ez a betű is), a serpenyőbe került nemcsak az *ly* múltja, hanem még olyan érzelmi tényezők is, hogy akkor írjuk a *Károly*, a *Mihály* keresztnévet, az *Erdély* szót is *j*-vel? Tegyük ezeket a kivételek közé, bővítve egyébként se szűk körüket? — S mindeze-

ken túl ott van a stílus érdeke és szempontja is, mely a változatokban sűrűn jelentkezik.

Logika, grammatika, nyelvtörténet, az írás iránti felelősségérzet szükségeltetik a jó helyesíráshoz. De mindezeken felül a **tudom, hogy nem tudom** alázata(?), szerénysége(?), mert akkor a szükséges mértékben forgatni fogjuk a helyesírási szabályzatot és szótárat.